

SLOVENICA V ARHIVALIJAH FREISINŠKEGA
LOŠKEGA GOSPOSTVA

V letošnjem februarju je Arhiv Slovenije priredil zelo uspelo razstavo »Slovenščina v dokumentih skozi stoletja«. V spremnem katalogu je bila izražena misel, naj bi razstava dala pobudo za sistematično evidentiranje slovenskih tekstov. V sicer obsežnem, meni znanem arhivskem gradivu freisinškega loškega gospostva, slovenskih tekstov, z izjemo priseg loških kmetov iz prve polovice 17. stol., ki jih je objavil M. Kos,¹ ni najti. Pač pa srečamo v virih vrsto posameznih slovenskih izrazov, ki so sicer deloma že objavljeni, pa je vendar prav, da so zbrani na enem mestu.

Najdragocenejši vir za obravnavano vprašanje so urbarji, v katerih so bolj ali manj natančno popisane freisinške posesti in so obravnavane obveznosti podložnikov do zemljiškega gospostva. Posamezne podatke je seveda najti tudi v aktne gradivu. Najstarejše arhivalije so popisane v latinskem, kasneje pa v nemškem jeziku. Pisarji so bili pa vsaj deloma seznanjeni tudi s slovenščino, saj so imeli opraviti s podložniki, med katerimi so bili v veliki večini Slovenci celo v času načrtne srednjeveške kolonizacije, da ne govorimo o razmerah v novem veku, ko so nemški naselniki predstavljali nepomembno manjšino. Tako je loškemu gospostvu načeloval navadno sicer trd Nemec, medtem ko je zemljiški gospod iz praktičnih ozirov skrbel, da so nižja mesta zasedali ljudje, ki so razumeli tudi slovenščino. Na značilen primer naletimo 1529. Tedaj se je loški kaščar Lienhart Siegesdorfer škofu opravičeval, ker je šele naknadno javil, da ne zna slovenski. Kolikor bi imel škof zaradi tega pomisleke, je bil pripravljen odstopiti mesto svojemu bratu Janžu, ki je deloma obvladal slovenski jezik.²

Pisarjem je bila seveda najbližja nemščina, zato ni čudno, da so slovenska krajevna imena pisali po svoje, jih pačili, pa tudi prevajali v nemščino, v latinskih tekstih deloma tudi v latinščino. Naj navedem nekaj primerov! Mlaka in Podmlaka pri Praprotnem na Selškem sta v urbarju 1291 označena kot »**in dem Lak, in dem Nideren Lak**«. — Lepo slovensko ime Podblica je v listini 1286 označeno kot **Waičenstein**,⁴ medtem ko je v urbarju 1291 navedeno s slovenskim imenom **Podwelopetsch**.⁵ Še izrazitejši primer srečamo med loškimi meščani. Ločan **Praznavreča** nastopa v nemščini pisanih virih kot **Lerensack**.⁶ Podobno je v nemških virih Škofja Loka dosledno označevana kot **Lack** ali **Bischoflack**, medtem ko jo romanski viri, ki so jih pisali ljudje zunaj nemškega vpliva, imenujejo tako, kakor so slišali pri loških domačinih, tj. npr. 1351 **Scufialocha**,⁷ 1370 in 1371 **Schofialocha, Scophialocha**.⁸ Naznačeni primeri jasno pričajo, kako greše nekateri nemški zgodovinarji, ki na tak način ponemčena imena gladko uvrščajo med dokaze o nemškem poreklu ondotnih naselnikov.

Zbirka slovenskih krajevnih in osebnih imen na loškem ozemlju je seveda ogromna. Posebno bogato gradivo vsebuje urbar iz 1630,⁹ v katerem najdemo zlasti pri opisovanju meja med loškim in sosednjimi gospodstvi tudi marsikatero zemljiščno ime. Tako srečamo npr. pri mejnem popisu proti logaški gosposčini naslednji tekst: **pod smrekho po potu inu po potoko me prapratnomu berdu inu me Hleuim verchu na Sapot, nad shaga Plachoua na Jacobloue potokh inu na lepa iablano.**¹⁰ Vendar se v tem članku krajevnih in osebnih imen ne dotikam. V razpravljanje pritegujem samo posamezne termine, katerih najdemo največ v urbarju iz 1630.

Pojezde (1396/1397 **pogesta**, 1501 **pogesden**, 1515 **pogesden**¹¹) so bili zbori po loških župah, kamor je vodilni gosposčinski nameščenec s spremstvom prijezdil trikrat na leto (v koroško župo le enkrat); ob tej priliki je razsojal spore, se zanimal glede obveznosti podložnikov do gospodstva, poizvedoval, kako podložniki obdelujejo zemljo ipd.¹² Izraz **pojezde** se je obdržal tudi tedaj, ko so prestavili te obravnave v Škofjo Loko (die **pogesden** in die statt Lagk gelegt ist warden).¹³ Odslej je gosposčinska komisija jezdila po terenu predvsem ob raznih mejnih sporih, zelo redko pa z namenom, da ugotavlja v podrobnostih dejansko stanje na podložnem ozemlju.

Veča (1501 **wetscha**, **wetsch**).¹⁴ Urbar iz 1501 vsebuje insert, ki je nastal po 1461 in pred 1501. V njem je opisana meja loškega gospodstva z goričanskim. Med drugim govori tekst tudi o zboru (**wetscha**), ki so se ga morali v goričanskem gospodstvu udeleževati vsi podložniki enkrat na leto; na tem zboru so razsojali na višji stopnji spore, ki jih niso poravnali župani.¹⁵

Odvetščina, odvetništvo (1630 ... vogtei ... wird auf crainerisch **ad veschina** genant, von welcher vermainten vogtei oder **veschina** die herrschafft vorhero niemaln nictes gewusst¹⁶). Odvetščina je bila dajatev odvetniku iz vrst posvetnih fevdalcev, ki jo je srečati na cerkveni posesti. Na loških tleh je v srednjem veku največji del te dajatve plačeval deželnemu gospodu freisinški škof, drugo breme je odpadlo na podložnike. V citiranem primeru naj bi bili dolžni dovžanski kmetje plačevati na račun odvetništva na grad Kieselstein v Kranj letno po 24 krc.

Beranje (1714 **collectur** oder **beranie**¹⁷) je bila dajatev, ki je pripadala pri cerkvi zaposlenim osebam (župniku, kaplanu, cerkovniku); na ta račun so kmetje dajali najrazličnejše pridelke, kot žito, sir, drva ipd.

Potica (1630 **ain poticzen**¹⁸) se omenja med predmeti, ki so jih dajali Dražgošani svojemu cerkovniku na račun bire.

Lovščina (1630 **dem jägermaister jägerrecht auf crainerisch louschina** genant, **jägerrecht** oder **louschina**¹⁹) je bila dajatev, ki je 1630 pritikalala lovskemu mojstru, medtem ko je v srednjem veku vsaj deloma pripadala lovcem deželnega gospoda.²⁰

Poklon (1291, 1318 **poklon**, **pogklon**; 1396/1397 **poglon**; 1501 **pogklann**²¹) je bila dajatev, ki je skozi stoletja vezala številne kmetije po Poljanski dolini. V času prvih dveh urbarjev (1291, 1318) sta po dva in dva podložnika dajala na ta račun ovco ali denar, če ovce nista premogla;²² kasneje so to obveznost poravnali le z denarjem.

Pustote (1630 5 **wissmäder** in der Leybs [na Luši] werden ins **gemain** die öde hueben genant auf crainerisch v **pustatach**²³) so bile na loškem ozemlju z izjemo območja Luše zelo redko posejane, kar kaže na to, da je bila tod kolonizacija premišljena opravljena. Le izjemno so posamezne pustote sčasoma

tako propadle, da jih je prerasla goščava in kasneje ni bilo več najti sledu nekdanje kmetije. Večino pustot pa je zemljiški gospod skušal obnoviti. Navadno jih je v prvih letih dajal v užitek sosednjim kmetom, ki so jih nekaj časa uporabljali za travnike; sčasoma pa je gospostvo našlo primerne ljudi, ki so se na pustotah stalno naselili in jih ponovno v redu obdelovali.

Travnevina (1714 **traunevina**²⁴, v nemški terminologiji **grasgelt**) je bila dajatev, ki so jo plačevali podložniki za uživanje travnikov, navadno v pustotah.

Brodnistar (1501²⁵) je bila dajatev, ki je bila v zvezi z nekdanjim brodom na Gorenji Savi. Preden so v drugi polovici 13. stol. zgradili pri Kranju most čez Savo, je namreč moral freisinški podložnik na Gorenji Savi brezplačno prevažati čez reko loške podložnike, zaradi česar je užival znatne olajšave pri dajatvah. Glede na brezplačen prevoz pa so podložniki iz nekaterih žup dajali leto za letom gospostvu poseben prispevek v ovsu; dajatev se je v urbarjih 1291 in 1318 imenovala **furtmez**.²⁶ Ko pa je bil dograjen čez Savo most, je brodniku odpadla dolžnost prevažanja, obenem pa tudi ugodnost na kmetiji glede dajatev,²⁷ pač pa so podložniki še vnaprej oddajali staro dajatev, ki jo urbar iz 1501 označuje s slovenskim izrazom **brodnistar** (brod = furt, star = = mez, mera).

Kopljenik (1630 ain helben waiz vnd gersten vnter einander so sy bey ihnen ain **khopenikh** nennen²⁸), ime za mero na Dovjem; na loškem ozemlju tega termina ni najti.

Koš (1630 jeder 1 **hasch** was ainer tragen khan frisches grüemadt²⁹) je bila v Selcih mera za oddajo trave, ki je pripadala lovskemu mojstru.

Škofija (1630 casstenhauß ... das hauß ist in mitte des dorffs Seyrach, ein paufelliges wesen, so man auf crainerisch **scoffia** nennet³⁰), ime za gosposčinsko kaščo, ki je ležala sredi Žirov.

»**Kreyna**.« Leta 1630 so dajali podložniki na Praprotnem selškemu gozdarju vsako drugo leto po 15 krc. »**kreyna** genant.«³¹

Pogača (1291 panes **pogaetzen**, **pogaetschen**; ca. 1306 **pogezchen**, **pogeschén**; 1515 **pogatschen**³²). Beseda izvira sicer iz ital. *fogazza* (panis *focacius*³³), vendar jo lahko pritegujemo v našo zbirko, ker je prišla v urbar že 1291 kot udomačen izraz, ki se je v slovenskem jeziku do danes ohranil za posebno vrsto kruha. S pogačami so postregli podložniki oskrbnika in njegovo spremstvo na pojezdah, sodile so pa tudi med predmete rednih dajatev kot priboljšek za oskrbnika, na račun lovščine ipd.

Sorščica (1630 **sorzeza**, das ist waiz vnd rokhen vntereinander; **sorshiza**; **sorschiza**³⁴) je bila mešanica pšenice in rži, ki so jo pogosto sejali.

Ječmenček (1630 **ietschena** 3 halben, gersten 3 halben; **ietschina** 2 halben; **ietshena**; gersten vnd **jetschena** 10 halben; gersten vnd **jetschina**³⁵) omenja urbar dokaj pogosto, in sicer navadno poleg ječmena.

Koštrun (1630 vier schaff oder **cosstraun**³⁶).

Petak (1630 1 **petäckh** das ist 5 schwarze pfeninng; 7 **petäkhen**; 7 **petakh**³⁷), slovensko ime za novec, ki je po vrednosti ustrezal petim črnim pfenigom.

Praznik (1291, 1318 **praeznich**³⁸). S tem imenom označujeta urbarja štiri podložnike v Mojstrani. Po Hauptmannu naj bi oznaka praznik pomenila podložnika, ki ni delal (bil prazen) ročne tlake.³⁹ Praznike omenja urbar iz 1291 tudi v zvezi s pojezdami, pri katerih je oskrbnik v podrobnostih zbiral podatke

o posameznih podložnikih. Najprej se je zanimal glede obdelovanja zemlje; posameznike je spraševal, če imajo odrasle sinove, ki bi lahko obdelovali zemljo, dalje če imajo več kot po eno hubo, če vedo med sosedi za koga, ki slabo obdeluje kmetijo, ali za koga, ki je zmožen za obdelavo. Nato pa je sledilo vprašanje, če je le-ta praznik. Vrstni red izpraševanja nakazuje domnevo, da prazniki niso bili kmetje.⁴⁰ Povsem jasno pa opredeljujejo njihov poklic dajatve. V razliko z drugimi podložniki na Dovjem so namreč prazniki dajali gospodstvu na račun rednih dajatev izključno samo železo. Urbar iz 1318 omenja razen teh praznikov še pet hub, ki so bile ustanovljene 1317.⁴¹ Rekonstrukcija je povsem trdno dokazala, da je treba te hube postaviti v Mojstrano, ki je tudi v naslednjih stoletjih izkazovala vedno po pet hub.⁴² Prazniki so bili torej utemeljitelji železarstva v Mojstrani in so jih imenovali tako zaradi tega, ker so bili v razliko z drugimi freisinškimi podložniki brez obdelovalnih površin.

Župan (1291, 1318 *supanus, suppanus* ipd.; 1501 *suppann, supplewt*⁴³) je bil naziv za predstojnika upravne enote, v katero je bilo vključenih več naselij; drugače so bili poimenovani le vodje tistih enot, v katerih so bili naseljeni kolonisti, ki jih je pripeljal zemljiški gospod od drugod (**preco** na ozemlju bavarske in tirolske kolonizacije, **stifterius** v koroškem območju, **gadmarius** v viničarski enoti). Od 16. stol. dalje so se imenovali vsi predstavniki upravnih enot z izjemo gadmarja župani.⁴⁴ Medtem ko označujejo srednjeveški viri upravne enote z izrazom *officium*,⁴⁵ uporablja urbar iz 1501 v tej zvezi brez zgoraj omenjenega razlikovanja tudi termin **župa (supp)**.⁴⁶

Ptičar (1630 *verhuetter des waldes*... darin sich die *federspill* erzigtet, so genent man **tizher; tizer** das ist *verhuetter der federspill*⁴⁷).

Kot je razvidno iz urbarja 1318, je bil v loškem gospodstvu že tedaj razvit lov s pticami. V ta namen so vzrejali skobce (ob Račevi pri Žireh, na Dobračevi, v Hobovšah in Krnicah v Poljanski dolini in v Sorici na Selškem) in sokole (v Žetini, na Dobračevi, v Kladju, ob Račevi, v Sovri, Hobovšah in Bodovljah na poljanski strani ter v Smolevi in Sorici na Selškem).⁴⁸ Lov s pticami se je obdržal tudi v naslednjih stoletjih, kot kaže podatek v urbarju iz 1630 z omembo ptičarjev - podložnikov, ki jim je gospodstvo poverjalo skrb za ta lov.

Sluga (1630 kajžar v osliški župi Eller **Sluga**... ist sonst ein *pieter*⁴⁹). Mogoče je priimek **Sluga** slovenska oblika za petarje, ki so bili v pomoč županom, pa jih je gospodstvo pritegovalo tudi zlasti k opraviom v kašči, kjer so pomagali pri merjenju in prodaji ter mešanju žita.

Sirnica (1630 ain schweig oder käss hueben, auf crainerisch **sirnza** genant⁵⁰). Na sirnicah — planinskih kmetijah je bilo težišče gospodarskega življenja na izdelavi sira. Podatek iz srede 12. stol. kaže, da so na loškem ozemlju sir izdelovali iz kravjega mleka, vsaj od 13. stol. dalje pa so bile sirnice opremljene tudi z ovčami. Sirnice niso bile trdno vezane na posamezne kmetije, marveč so jih prepisovali z enega grunta na drugega. V začetku 14. stol. je bilo na celotnem loškem ozemlju 60 sirnic, katerih število se tudi v naslednjih stoletjih ni bistveno spremenilo.⁵¹

Zavod (1630 *vermög des saalbuechs die vnderthanen in Clenoburger ambt ihre sauad als wie die in Kharner ambt haben; hat sein behülzung vnd viechwaidt absonderlich in seinem sauad oder einfang; hat seinen einfang oder sauad sowoln mit behülzung als der viechwaidt*⁵²). Ta izraz je na loških tleh najti le v območju koroške in hlevnovrške župe, kjer so ustanavljali ob načrtni srednjeveški kolonizaciji v razliko z vsem drugim tedaj koloniziranim loškim ozem-

ljem samotne kmetije oziroma aglomeracije samotnih kmetij. V zavod je bila torej vključena tako zaokrožena gozdna kot pašniška površina.

Senožet (1630 *senashett* oder hey madt; *senashetten*; ein *senashett* oder wißmad; schöne sauad oder *senashett*; in jeztbemellten *snasheten* sechs wißmädter; ein khleins *snaschetl*⁵³), ime za travnike; večkrat je šlo za večje travniške komplekse, ki so bili nekoč v skupnem užitku, pa so jih v veliki meri razdelili že do srede 17. stol.

Breg (1630 ein akher na Melöch mit ainem *breg* oder madt, ein akher Khreuli mit einem *breg* zur madt, ein akher per Struziza mit einem *breg* oder madt, ein akher per Khisolizi an beeden orthen *breg*⁵⁴) pomeni v tekstu citiranega vira košenino.

Laz, lazič (1630 ein snashet oder wißmadt v *lasech* genant; ein khleins *snaschetl* *lashöz* genant; hat ain *läß* auß der gemain gemaht; in einem snasheth u *lasöch* genant⁵⁵) se je imenoval svet po gmajnah in gozdovih, ki so ga podložniki otrebili in ga navadno uporabljali za njive. Lazništvo so pospeševale delitve gmajn, v območju fužinarstva pa predvsem spori, ki so se vlekli skozi stoletja med fužinarji in kmeti glede pravic do gozdov.

Spolovina (1630 na *spolouina* zway khleine akherl⁵⁶) je na dva enaka dela razdeljeno zemljišče.

»**Der shan**« se omenja v viru v zvezi z dražbami. Ob tej priliki je prišlo do posebnih ceremonij, pri katerih je sodeloval zlasti mestni svet, kar je mogoče preostanek iz časa, ko je loškemu mestnemu sodniku pripadala sodna funkcija tudi na ozemlju zunaj loškega pomirja. Po običaju je upnik odrezal z zadolžene hiše košček lesa, imenovan »**der shan**«, in ga dal pristojnemu županu. Ta ga je odnesel v pisarno gosposčinskega protipisarja, protipisar ga je oddal na grad, od tam pa je bil »**der shan**« dostavljen loškemu mestnemu sodišču. Pri vsakem imenovanih je moral »**der shan**« ležati po 14 dni. Po hudem zavlačevanju so se končno neke nedelje ob zahajajočem soncu zbrali mestni organi pri mestnem komunu in se vsedli okrog mize, medtem ko je mestni birič stal na lesenem stolu. Mestni pisar je prebral besedilo, da bo prišla na dražbo ta in ta posest, ki je bila mogoče od mesta oddaljena tudi 6—7 ur. Ko je pisar nehal z branjem, je birič dodal svoj rokodelski rek in s palico trikrat udaril. Po tej proceduri, ki je veljala dolžnika 8—10 gld., je gospodstvo šele razpisalo prijavo upnikov. Za Jožefa II. je bila ta ceremonija odpravljena.⁵⁷

Opombe

1 Slovenske prisege loških in blejskih kmetov iz prve polovice 17. stoletja, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo (= GMS), 22/1941, str. 71—74. — 2 Kreisarchiv München (= KM), fasc. 41, št. 211. — 3 P. Blaznik, Urbarji freisinške škofije, Ljubljana 1936 (= Urbarji), str. 160. — 4 Fra 31, št. 275, str. 300. — 5 Urbarji, str. 164. 6 P. Blaznik, Trgovske zveze Škofje Loke z Reko v luči notarske knjige Antona de Renno de Mutina (1436—1461), Loški razgledi, 8/1961, str. 76. — 7 Arhiv v Piranu, Notar. knj. 1350/1-II, f. 87—88, prijazno opozorilo prof. dr. F. Gestrina. — 8 M. Kos, Doneski k historični topografiji Kranjske v srednjem veku, Zgodovinski časopis (= ZC), 19—20/1965—1966, str. 144. — 9 Last akad. prof. dr. M. Kosa. — 10 Urbar, f. 16'. — 11 Urbarji, 1396/1397, str. 270; 1501, str. 336; 1515, str. 299. — 12 Urbarji, str. 104, 166—167. — 13 Urbarji, str. 299. — 14 Urbarji, str. 290—291. — 15 A. Kaspret, O večah, Casopis za zgodovino in narodopisje (= ČZN), 4/1907, str. 214—221) idem, Slovarske drobtinice, ČZN, 4/1907, str. 225. — J. Kelemina, Staroslovenske pravde, GMS, 16/1935, str. 49, 51—52. — 16 Urbar, f. 286. — 17 KM, fasc. 43, št. 232. —

18 Urbar, f. 310'. — 19 Urbar, f. 310', 314. — 20 Urbarji, str. 103. — 21 Urbarji, 1291, str. 142 sl.; 1318, str. 191 sl.; 1396/1397, str. 270; 1501, str. 299 sl.; urbar 1630, f. 174 sl. — 22 Urbarji, str. 101. — 23 Urbar, f. 411. — 24 KM, fasc. 43, št. 232. — 25 Urbarji, str. 107, 110, 321 sl. — 26 Urbarji, str. 148 sl., 162 sl. — 27 Urbarji, str. 130. — 28 Urbar, f. 285'. — 29 Urbar, f. 337'. — 30 Urbar, f. 44. — 31 Urbar, f. 392. — 32 Urbarji, 1291, str. 142, 153; ca. 1306, str. 173, 175; 1318, str. 191; 1515, str. 299. — 33 J. Kelemina, Pravne starine slovenske v filološki luči, GMS, 14/1933, str. 76. — 34 Urbar, f. 76, 135, 143'. — 35 Urbar, f. 222, 232, 232', 259', 264'. — 36 Urbar, f. 125. — 37 Urbar, f. 333', 24', 28'. — 38 Urbarji, str. 166, 211, 212. — 39 L. Hauptmann, Staroslovenska družba in njeni stanovi, Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, 1/1918, str. 79—99. — 40 Urbarji, str. 212. — 41 Urbarji, str. 212. — 42 P. Blaznik, Freisinška županija Dovje, ZČ, 9/1955, str. 8. — 43 Urbarji, 1291, 1318, str. 138 sl.; 1501, str. 345 sl. — 44 Urbarji, str. 68. — 45 Urbarji, str. 129 sl. — 46 Urbarji, str. 345 sl. — 47 Urbar, f. 18', 24. — 48 Urbarji, str. 213. — 49 Urbar, f. 84'. — 50 Urbar, f. 21. — 51 Urbarji, str. 121—122. — 52 Urbar, f. 17, 224, 234'. — 53 Urbar, f. 34, 36, 85, 244, 246, 252'. — 54 Urbar, f. 250. — 55 Urbar, f. 248, 252', 253', 256. — 56 Urbar, f. 252'. — 57 KM, fasc. 28, št. 21.

Zusammenfassung

SLOVENICA IN DEN ARCHIVALIEN DER FREISINGER HERRSCHAFT SKOFJA LOKA

Der Autor hat die in den Archivalien der Freisinger Herrschaft Škofja Loka vorkommenden slowenischen Termini systematisch gesammelt. Dabei ließ er jedoch die slowenischen Orts- und Familiennamen außer acht, da diese von den Schreibern der Herrschaft in vielen Fällen entstellt, zum Teil aber auch ins Deutsche übersetzt wurden. Diese entstellten Formen sind daher für die Feststellung der Herkunft der dortigen Siedler eine recht unverlässliche Quelle.